

FELSEFE DÜNYASI

2013/2 Sayı: 58 YILDA İKİ KEZ YAYIMLANIR ISSN 1301-0875

Sahibi

Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof. Dr. Ahmet İNAM

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ

Yazı Kurulu

Prof. Dr. Ahmet İNAM
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ
Prof. Dr. İsmail KÖZ
Prof. Dr. Celal TÜRER
Doç. Dr. Levent BAYRAKTAR
Doç. Dr. M. Kazım ARICAN
Araş. Gör. M. Enes KALA

Felsefe Dünyası Hakemli Bir Dergidir.

Felsefe Dünyası 2004 yılından itibaren PHILOSOPHER'S
INDEX ve TUBİTAK/ulakbim tarafından dizinlenmektedir.

Yazışma ADRESİ

PK 21 Yenışehir/Ankara
Tel & Fax: 0 312 231 54 40

Fiyatı: 25 (KDV Dahil)

Banka Hesap No: Vakıf Bank Kızılay Şubesi
IBAN : TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi ve Baskı

Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
Alınteri Bulvarı 1256 Sokak No: 11 Yenimahalle/ANKARA
Tel: 0 312 354 91 31 (Pbx) Fax: 0 312 354 91 32

BAĞNAZLIĞI ANLAMAYA DOĞRU*

Ahmet İnam**

Bağnazlık kavramına bağnazca bakmama olanağı var mıdır? Nedir bağnazlık? Nasıl anlaşılmalıdır? Bağnaz kimdir? Neden dolayı bağnazdır? Bağnazlık kavramı tarih boyunca değişiyor mu? Kültürden kültüre değişen özelliklere mi sahiptir?

Bağnazlık, insanın gerçeklikle olan ilişkisinde taşıdığı bir özelliktir, bir açıdan bakıldığında. Gerçekliğin önüne çıkardığı sorunları çözmeye çabalayarak yaşamını sürdürebilmek amacıyla, olup biteni kendi açısından görmek, karşılaşılabileceği psikolojik örselenmelerin üstesinden gelebilmek için bu görüşüne sıkı sıkı sarılmak zorunda kaldı, bu dünya dediğimiz gezegendeki serüveninde. Dediğim dedik diyerek, geçmiş deneyimlerine sıkı sıkı sarılıp kendini var kılmaya çalıştı. Bu tutuculuğu ona zaman zaman yardım etti. Zaman zaman gerçekliğin direnci karşısında, ağır yaralar alıp, sarsıcı kayıplar yaşayarak da olsa değişmek, dönüşmek zorunda kaldı. Bağnazlık, bu açıdan bakılınca hem kendi içimizdeki hem dışımızdaki gerçeklikle ilgili olarak, bir varlık, bilgi ve ahlak sorunudur. Binlerce yıldır insan bu sorunla yaşıyor.

Bağnazlık başka bir açıdan bakılınca, en geniş anlamıyla “değişme” ile ilgili bir kavram. Değişim karşısında bir bakışı, tavrı, tutumu, duruşu, bir zihniyeti dile getiriyor. “İlerleme” ile yakından ilgili. “Yenileme”, yenilenme, reform, devrim “buluş yapma”, keşfetme gibi kavramlar ağı içinde yer alıyor. Geçmiş olan tavrımız da “bağnaz”lık anlayışımızı belirliyor. Bilimin, teknolojinin, sanatın, felsefenin çoğunlukla bağnaz olamayacağını düşünüyoruz. Genellikle, “ilerleme”nin olduğu yerde bağnazlığın bulunamayacağı ileri sürülür. Örneğin Batı Düşünce Tarihinde Francis Bacon, René Descartes gibi düşünürler, geçmişten gelen kültürel birikime bakarak “ilerleme”yi savunan düşünürlerdir. Aydınlanma düşüncesi, insan aklının özerk yapısına, gücüne yaptığı vurguyla ilerlemeyi savunan düşüncedir. Ondokuzuncu yüzyılda, John Stuart Mill, Karl Marx, Auguste Comte insan düşüncesinin bağnazlığı aşarak ilerleyeceğini savundular.

* Bu çalışma daha önce yapılmış bir çalışmamın bazı eklemeler ve düzeltmelerle yeniden gözden geçirilmiş halidir.

** ODTÜ, Felsefe Profesörü

Özellikle onsekizinci yüzyıldan başlayarak, yaşadığımız çağa uzanan düşünme süreci bağnazlığı ortadan kaldırma çabaları içinde oldu. “Eleştirel” düşünmenin, olgulara duyarlı oluşun, bilimde, teknolojiye, tıpta, sanatta ve felsefede “yeni” olanı arayışın saygı gördüğü bir çağdayız. Öyle görünüyor. Belki bütün bu arayışın altında üstü örtük, gizli, bir başka deyimle *kripto bağnazlığın* olduğu da ileri sürülebilir. Öyleyse, bağnazlık kavramına farklı açılardan bakabilmeyi, onun kültür yaşamımızda nasıl işlediğini farklı boyutlarıyla görebilmeyi deneyerek, insan düşüncesinin, duyuşunun, yaşayışının bağnazlıktan nasıl arınabileceğini araştırmak gerekiyor. Bu amaçla ortaya koymaya çalışacağım kavramsal modeli sunmadan önce, bağnazlığın günlük yaşamda nasıl anlaşıldığına ilişkin birkaç örnek üzerinde duralım.

Türkçemizdeki “bağnaz” sözcüğünün kökeni konusunda belirsizlikler var. Tietze’ye göre¹ sözcük, 1935’de Türkçemize girmiş, bir olasılıkla Almancadaki *banause* sözcüğünden kaynaklanmış olabilir. *Banause* Almancada, “köylü, cahil, dağlı, kaba insan...” anlamlarına geliyor. Almancadaki bu sözcüğün kökeni ise Eski Yunancadaki βάνασος sözcüğüne gidiyor. βάνασος’un, kaba, düşük zevkli anlamlarının yanında, zenaakâr, esnaf gibi anlamları da var. Türkçemizdeki *yobaz* sözcüğü de bugün yaygın anlamını kazanmadan önce halk arasında “kaba saba”, kuvvetli anlamlarına geliyordu. “Bağnaz”ın, “yobaz”ın “kaba, düşük zevkli” anlamları bugüne nasıl taşınmış? “Yenilikler”, “değişimler” karşısında, onları anlayamayan, onlara karşı çıkan, “inceliklerden” yoksun kaba saba insan. Bağnaz, toplumsal açıdan “modernizme” ulaşmamış toplumların kendi içlerinde, kentleşmemiş, kentin incelikli yaşamına uyum sağlayamayan; kentte yaşamış olsa bile aşağı sınıflarda yer alan insanlara, davranışlara verilen bir sıfat. Modernizmle birlikte, “bağnaz”, modernizme uyum sağlayamayan, modern öncesi görüşlerinde ısrar eden, giderek “eski”, geleneksel olmayan görüşlere, bu görüşleri taşıyanlara karşı saldırganlaşan insanlara “bağnaz” denmeye başlandı.

Osmanlı’nın modernizmle karşılaştıktan sonra kullanmaya başladığı “ta-assub”; “mutaasıb” sözcüklerinin kökeni Arapçadaki “asebe” köküne dayanıyor (“ayn” harfi ile!), “asebe”, kurmak, katlamak, bağlamak, sarmak, bir şeye sıkıca bağlanmak anlamlarına geliyor. Türkçeye de yansımış, “asabî,” “asabîye” gibi anlamlarının yanında, bu kökten gelen “asebiye” sözcüğü topluluk dayanışması, kabile dayanışması, etnik dayanışma gibi anlamları da var. Taassub, Arapça aslına yakın bir yazılışıyla “te’assub”, bir görüşe sıkı sıkıya bağlanıp farklı görüşlere kendini kapamaydı dile getiriyor.

“Bağnaz” nelerin sıfatıdır? Eylemlerin, düşüncelerin, düşünme süreçlerinin, birey olarak insanların, toplulukların, toplumların, inanç sistemlerinin

1 Andreas Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, Simurg, İstanbul, 2002, s.262

sıfatıdır. İsim olarak bir insanı, düşünceyi, inanç düzenini, eylemleri... anlatır.

Değişmemekte ısrar edenlere “yeni” karşısında eskiden yana olanlara, sorgulamaya, eleştiriye, yüzleşmelere, yeni bulgulara, belgelere, dayanaklara kapalı olanlara bağnaz diyoruz çoğunlukla. Kime, neye bağnaz demek gerekir, neden? Can alıcı bir soru bu. Günlük yaşamda görüşlerini, inançlarını, “yeni” karşısında değiştirmeyen; bağlandıkları inançlarını diğer inanç düzenleriyle karşılaştırmaktan çekinenlere bağnaz diyoruz, alışılmış anlamıyla ideolojiler, dinsel inançlar değiştirmeye direndiklerinde “bağnaz” damgasını yiyebiliyorlar. Peki, “yeni olan”, “değişmiş olan”, görünüşte “yobaz”, “bağnaz” olmayan, tercih edilmesi gereken midir? Bir de “yeni”nin, değişenin hep bir “ilerleme” sayılıp sayılmayacağı, “eskiye” göre “olumlu” olup olmadığı sorunu var. İnsanlar, “eski”, “yeni”, “ileri”, “geri” kavramlarına verdikleri anlamlarla birbirlerini kolayca bağnazlıkla suçlayabilirler. “Liberal” olup “insan haklarını”, “demokrasiyi”, “eşitliği”, “özgürlüğü” savunduğunu ileri süren birine, neredeyse üç bin yıllık bir dinsel inanca sahip biri “bağnaz” damgasını vurabilir! Belki insanların birbirlerini, inançlarını, görüşlerini, edimlerini bağnazlıkla suçlamaları bağnazca bir tutumdur. Belki, bağnazlıktan kurtulmak için yapmamız gereken, sözlüğümüzdeki bu sözcükten, hiç değilse basmakalıp anlamlarından kurtulmaktır!

Bir görüş, bir başka görüşe, bir insan diğer bir insana “bağnaz” kavramının bulanıklığından, belirsizliği yüzünden, “uygun” yorumlar, düşünme manevraları ile bağnaz damgası vurabilir.

Peki, “bağnaz” sözcüğünün günlük yaşamda hiç mi anlamı yok? Dünyanın, ilerlemenin, önemli bulduğu siyasal, felsefî görüşlerin kendinden yana olduğunu ileri süren birinin, karşısındaki diğer görüşlere “bağnaz” damgasını vurma pek de yadırgatıcı olmasa gerek. İslâm’ı küçümseyen Batılı insan, ona kolayca bağnaz diyebilir. Geçmişin, şimdiden daha ileride olduğu inancındaki biri, geçmiş ilerde, şimdiki geride görüp “şimdi”yi savunanlara bağnazlık yakıştırabilir. Elbette “bağnazlık”, “yobazlık”, “tutuculuk” gibi sözcüklerin günlük dilde, onları kullananlarca belli anlamları var. Genellikle “bağnaz” sözcüğü karşımızdakini kötülemeyi hedefler. Bu bakış açısıyla görüldüğünde, olumlanan insan “bağnaz” olmayan insandır. Demek ki insan, bağnazlıktan uzaklaşabilmek için, değişen olgulara, eleştiriye, özeleştiriye, görüşlerini, düşüncelerini sorgulamaya, irdelemeye açık olmalıydı. Değişmeye, yeniyeye, farklı görüşlere duyarlılık gerekiyordu.

Kabaca, birkaç yanıyla gözden geçirdiğimiz bu kullanımlara ışık tutma niyetiyle önereceğim modelin ana hatlarını betimlemeye geçebiliriz.

Bağnazlık, yaşamdan aldığımız, yaşama yüklediğimiz anlamlarla ilgilidir. Batı Düşüncesine gönderme yaparak (Edmund Husserl’in Fenomenolojisine!) Eski Yunancadan devşirdiğim bir kavramla bağnazlık noetik bir kavramdır. Bi-

reylerin, toplulukların, toplumların, toplumların oluşturduğu büyük toplumların bağınazlığından söz edilebilir. Bunlarda bağınazlığın nasıl çalıştığını anlayabilmek için onlara anlam çerçevesi ile bakmak gerekir. Anlam dünyamızın bir parçası olan anlam çerçevesi bize bireyde, bireylerde, topluluklarda, toplumlarda, toplumların oluşturduğu büyük topluluklarda bağınazlığın devingenliğini (dinamizmini!) anlatır. Anlam çerçevesinin yapısına geçmeden önce uygulandığı alanları oluşturan öğelere kısaca değinelim.

Birey bağınaz olabilir. Anlam çerçevesini bağınazlık açısından gözden geçirdiğimizde göreceğimiz gibi bireysel bağınazlığın, ortaya çıkış biçimleri vardır. Bireyler arasındaki ilişkinin de bağınazlığından söz edilebilir. İki kişinin oluşturduğu anlam çerçevesinden okuyabiliriz bunu. İlişki bağınazlığı diyebiliriz buna, iki kişilik ilişki bağınazlığı. Benzer biçimde, topluluğun anlam çerçevesi içindeki bağınazlıkla, topluluklar arası ilişki bağınazlığından söz edebiliriz. Toplumun, toplumlar birliğinin ayrı ayrı bağınazlıklarının yanında yukarıda anlattıklarımıza benzer biçimde onların kendi aralarındaki ilişkilerin bağınazlığından da söz edebiliriz.

Biraz daha ayrıntıya girmek gerekirse, daha kısa anlatmak amacıyla bireyi 1, topluluğu 2, toplumu 3, toplumların oluşturduğu toplumu 4'le gösterdiğimizde bu dört öğenin kendi aralarında ikili ilişkileri şöyle gösterilebilir.

1.1	2.1	3.1	4.1
1.2	2.2	3.2	4.2
1.3	2.3	3.3	4.3
1.4	2.4	3.4	4.4

Demek ki, 16 ayrı anlam çerçevesinde 16 ayrı bağınazlıktan söz edebiliriz. Elbette her anlam çerçevesinin öğeleriyle ilgili bağınazlık belirtilerini de ortaya çıkardığımızda bu sayı daha da artabilir. Burada, örneğin, 1.1, bireyin bireyle; 1.2, bireyin toplulukla; 1.3; bireyin toplumla; 1.4 bireyin toplumların oluşturduğu bütünle ilişkisini gösteriyor. 1.2 ile 2.1 aynı değildir: 1.2 bireyin toplulukla, 2.1 topluluğun bireyle olan ilişkiden doğan çerçevesini gösteriyor. 1.2'de bireyin topluluktaki yeri göz önüne alınıyor; 2.1'de ise topluluğun birey üzerindeki etkisi, topluluğun bireyin anlam dünyasında tuttuğu yer ilgi odağımız oluyor.

Bu açıdan, "hangi bağınazlık?" sorusu önem kazanıyor. En azından 16 anlam çerçevesi içinde çok farklı bağınazlık türleri ortaya çıkabiliyor.

Şimdi, çerçevenin yapısı üzerinde kısa açıklamalarla konuyu biraz daha açalım.

Bir anlam çerçevesi 12 temel öğeden oluşur. Bedeni, duyguları, düşünceleri ve çevresiyle insanın dünyaya verdiği, dünyadan ona verilen anlamların oluşumunu, işleyişini belirler.

1. Çerçevenin *iç gücü*. Çerçevenin devingenliği, enerjisi, canlılığı, etkinliği *iç gücü*'den beslenir. İç gücü, bir anlamlar üstüne düşünme, onlarla ilişkiye geçebilme *enerjisini ve farkındalığını* belirler.

İç gücü *eksikliği*, düşünce durgunluğuna, merak, ilgi eksikliğine, kendini geliştirme çabası içine girmemeye, zihin tembelliğine yol açar. Bu durum bağınazlığı kolayca tetikleyebilir.

İç gücünün *fazlalığı*, devingen bir anlam çerçevesi için gerekli ise de bu güç yönlendirip diğer öğelerle olan ilişkisi dengelenmediğinde çerçevenin dengesini bozabilir.

2. Anlam üretici (Noetik Generator!).

İnsan anlamlarla yaşayan bir varlık. Anlamlar, doğumumuzdan başlayarak bize eğitim yoluyla aşılanıyor, öğretiliyor, dayatılıyor. *Anlam dünyamızı* bir yanıyla, bir boyutuyla ele alan anlam çerçevemizde anlam “yaratan”, oluşturan bir gücümüz var. Yaşantılarımızı yorumlayan, onlara anlam katan bir gücümüz: *Anlam üreticimiz*.

Anlam üreticimizi içimizde anlamlar oluşturmada güç kaynağı olarak düşünebiliriz. İçimizdeki pil. Anlam dünyamıza, dolayısıyla anlam çerçevemize sıkış tepiş tıklımış anlamlara karşı bizdeki güçtür. Dünyanın üstümüze gelişine karşı geliştirdiğimiz güç. “Bu doğru”, “Bu yanlış”, “Bu güzel”, “Bu çirkin” dayatmalarına karşı, kendimizin anlamlar üreterek, üzerimize boca edilen “noetik molozlara” meydan okuyabilmemizin olanağı içimizdeki bu güçten gelir. Kolayca görüleceği gibi anlam üreticinin yeterli çalışmaması dayatılan anlamlar altında ezilmemiz demektir. Fanatizme, bağınazlık yatkinlığa yol açar bu özellik de. Üreticinin yeterli çalışabilmesi bir çevre ve ortam işidir. Toplumsal, ekonomik, siyasal, kültürel koşulların, hukuk düzeninin bu üretime uygun olması gerekir. Bu çevre uygunluğunun yanında, düşünsel, sanatsal, ahlâkî anlamda ortam uygunluğu da zorunludur.

3. Çerçevenin dışa açılabilmesi, olgulara duyarlı olabilmesi, çerçevenin bir benzetmeyle pencere ve kapılarının varlığıyla olanaklıdır. Çerçevenin bu özelliğine *dış açılğanlık* diyorum. Bir çerçevenin dış açılğanlığı yüksekse, dış dünyada yaşamış olduğu yaşantılardan *öğrenebilme* gücü yüksek demektir. İşte bağınazlığın tetikleyicilerinden biri de dış açılğanlığın zayıflamasıdır. Gerek birey, gerekse topluluklar, toplumlar olarak, dış açılğanlık eksikliği, içe kapanıklığı doğurur. Sahip olunan anlamlar tazelenemez hâle gelir. Açılğanlık yeteneği ile

duyarlı olunan olgular, onların yaşantılarıyla *iç güç* tarafından yörgülür, anlam üretici ile tazelenir.

4. Açılğanlık yalnızca dışa doğru değildir: *İçe doğru* açılğanlık, anlam çerçevesinin farkındalığını sağlar. *İç açılğanlık*, duygu ve düşüncelerimizi derinliğine anlamada, onları *toparlamada* önemlidir. İç açılğanlık düşünce düzeyinde tutarlılığı da sağlar. İç açılğanlık eksikliği, anlam dünyamızın, o dünyanın bir parçası olup da bağnazlığı anlamak için oluşturduğumuz anlam çerçevemizin farkındalık gücünü çok zayıflatır. Değerlerimiz (Anlamlarımızın bir öbeği!) arasında tutarsızlıklar, dağınıklıklar ortaya çıkar. Genel olarak iç ve dış açılğanlık yoksunluğu, yaşantılardan öğrenememek demektir. Açılğanlık özü kendimizle, başımıza gelenlerle hesaplaşamama anlamına gelir. Yüzleşememe. Bilimsel düşünme dış açılğanlığı gerektirir. Yazık ki iç açılğanlık eksikliği, özü çok yaygındır, entelektüeller arasında. Çağımızın tinsel atmosferi yeterli olmadığı için, dışa açık, birçok kurnaz, işini bilir entelektüel, çoğunlukla içe kapalı, iç körudür. Bağnazlığın pek dikkat edilmeyen kaynaklarından biri de iç körlüğüdür!

5. İç açılğanlıkla iç dünyamıza yapılan yolculuk, duygu ve düşüncelerimizi, bedenimizi, onlarla bütünleşmiş içimizdeki çevremizi tanıyarak anlam çerçevemizin devingenliğini sağlayabiliriz. İçe yolculuk, içi tanıma, düşünce ve duygularımızın toparlanmasına yol açar. Çerçeve içinde devinen düşünmenin *tutarlılığı*, *toparlanması* ise *tutulğanlık*² gücüyle olur. *Tutulğanlık* çerçevenin açılmalarla dağılmasını önleyen bir güçtür. Düşünceler arasındaki birliği, tutarlılığı sağlar. Tutulğanlık çerçeve içi *düzen* için gereklidir. Bağnaz olduğunu söyleyebileceğimiz bir düşünür, açılğanlığını kapayarak tutulğanlık çabasının ardına düşebilir. Tutulğanlığın zayıflığı, tutarsız dağınık düşüncelere, toparlanamayan görüşlere yol açar; bu düşüncelerin işleyişlerindeki bütünlüğün sağlanamayışı yüzünden anlaşılamayan duyguların ortaya çıkmasına meydan verir. Parçalanmış bir anlam çerçevesi ise fanatizme birçok kapı açabilir.

6. Düşünceler arası bağlantı kurma gücü, bir diğer deyimle akıl yürütme, çıkarımlar gerçekleştirme yetisi, çerçevenin önemli öğelerinden birini oluşturuyor. Kısaca, *düşünebilme gücü* adını verebileceğimiz bu güç, çerçevenin düşünsel boyutunda tutulğanlıkla birlikte düşünce akışının sağlamlılığına, ileri sürülen savların temellendirilmesine yardımcı olur. Bu gücün zayıflığı, geçersiz çıkarımlara, temelsiz savların oluşumuna olanak sağlar. Çözümleyici düşüncenin gelişmesini engeller. Tanımlara, açıklayıcı betimlemelere, açık, sağlam bir biçimde dilin kullanımına çerçeveyi kapar. Düşünme gücünün yetersizliği, bu yetersizliğe sahip insanların kolayca ikna edilip yönlendirilmesinde önemli bir etkindir.

2 “Tutulğanlık” sözünü, tutarlılık ve toparlamayı içeren bir deyim olarak, tutarlı bir bütün oluşturma anlamında kullanıyorum.

7. Çerçevenin iç gücü, anlam üretici, iç açılgnlık, dış açılgnlık, tutulgnlık ve düşünme gücü gibi öğelerinin üzerlerinde çalıştığı malzemeye *donanım* diyebiliriz. Çerçevenin donanımı, o çerçeveye sahip olanın, olanların inançlarını, bilgilerini, duygularını, geçmiş deneyimlerinin anılarını içerir. Donanım, iç gücü, anlam üretici tarafından biçimlendirilir. Bilgilerle, deneyimlerin yoğunluğu donanım, açılgnlık gücüyle açılımlar kazanır. Tutulgnlıkla düzenlenmeye, çalışılır, düşünme gücü ile içeriğinin öğeleri arasında bağlar kurulur, çerçevenin diğer öğeleri ile ilişkiye geçilir.

Kısaca söylemek gerekirse, donanımın yapısı doğrudan bağınazlığı etkilemez, donanımın çerçevenin diğer öğeleriyle nasıl yoğunluğu önemlidir.

8. Çerçevenin fiziksel, toplumsal, kültürel varlığını önemli biçimde belirleyen öğesine *alt yapı* diyelim. Alt yapı, çerçeveyi taşıyan bireyse, onun bedenidir. İçinde bulunduğu, doğal, toplumsal, ekonomik, kültürel, ahlâkî çevredir. Benzer özellikler bireyler, topluluklar, toplumlar için söylenirse, bunlar yine doğal, toplumsal, ekonomik, kültürel, ahlâkî... çevrelerden oluşur.

Bağınazlık, alt yapıya önemli bir biçimde bağlıdır. Çerçevdeki güçler (İç güç, anlam gücü, açılma, tutulma, düşünme güçleri...) çerçevdeki çevre etkisinin işleyişinden etkilenir. Çevre, çerçevenin alt yapısı içinde çerçeve devingenliğini güçlendirebilir ya da bozabilir. Çerçevenin öğeleri arasındaki iletişime, etkileşime engel oluşturabilir.

9. Çerçevenin, çerçeveyi taşıyanın, taşıyanların farkına varamadıkları, *bilinç dışı* bir alanı vardır. Birey ya da bireyler, topluluklar, toplumlar bu *bilinç dışı* alanın kendi iç işleyişinden etkilenirler. Bireyler, Freud, Jung, Lacan anlamında bilinç dışına sahip olabildikleri gibi, toplulukların, toplumların da bilinç dışlarından söz edilebilir.

Bilinç dışı etkiler bağınazlığın oluşumunda önemli roller oynar. Farkına varamadığımız güçler, doğal ve ideolojik yapı içinde, dünyaya bakışımızı, tavırlarımızı, eylemlerimizi denetleyebilir. Dolayısıyla çerçevenin anlam devingenliğini bozup bağınazlığa yol açabilir. Burada, iç ve dış açılgnlıklar, çerçevenin iç gücü, anlam üretici bu etkilere karşı güçlenerek anlam devingenliğinin böylesi zayıflamasını engelleyebilir.

10. Çerçevenin eyleme yönelik öğesine *edim gücü* diyelim. Edim gücü, çerçeveyi taşıyanın ahlâk, sanat ve bilim alanında yaptığı etkinlikleri besler. Edim gücü, bir diğer anlamıyla “irade”, istenç gücüdür. Edim gücü eksikliği edilgenliği doğurur. Edim gücü, ürün ortaya koyma gücüdür de. Çerçevenin diğer öğeleriyle sağlıklı bir biçimde kurulamayan ilişki sonucunda yapıp ettiklerimiz bağınazlığa dönüşebilir.

11. *Ötekileme gücü*, özellikle ahlâk alanında çerçeve taşıyan ya da taşıyanların kendilerini “aşıp”, ilişkiye girdiği diğer insanlara duyduğu saygı, onları anlayabilme, onlarla birlikte yaşayabilmek için kendini, baskı altında kalmadan dönüştürme gücüdür. Bu gücün noksanlığı, yetersizliği “ben” merkezli, biz merkezli bir yaşama yol açar ki, bu da en tehlikeli bağınazlık biçimidir.

12. Çerçevenin son ögesi olarak *zaman tutma gücünü* sayabiliriz. *Zaman tutma* deyimini, “yol tutma” deyiminden devşirdim. Zaman tutabilen bir insan, zamanı saatlerden, tarifelerden ibaret görmez. Zamanı geçmiş, şimdi, gelecek boyutlarıyla yaşayabilir, geçmişin ağırlığı altında ezilmez; şimdinin albenisine kapılıp geçmiş ve geleceği unutmaz; gelecek umuduyla şimdikiyi, geçmişini ihmal etmez. Zaman tutma, zamanı “verimli” kullanma anlamına da gelmez. “Zaman mühendisliği”, zamanın yaşanabilmesindeki duyarlılığı, zaman “kullanımı” odaklı bakışından dolayı her zaman sağlamayabilir. Anlam çerçevesinin bu ögesi, çerçeve içindeki devingenliğe, yaratıcı değişimlere, yaşananların özümsemesine etkide bulunur. “Boş yenilikleri”, korumamız gereken değerleri, hayatımızı baskı altına alan yıpranmış, bozulmuş anlamları fark etmemize yardımcı olur. Zaman tutamama, belli zaman dilimlerinde yaşananlara takılıp kalmaya, dar bir şimdi anlayışına, gerçekçi olmayan bir gelecek zaman beklentisine yol açar.

Anlam çerçevemiz anlam dünyamızdan alınan bir kesittir. Fanatizm, bağınazlık bu çerçeveden görülen anlam dünyamızın belli bir biçimde işleyişiyle ortaya çıkar. Çerçevenin öğelerini kısa betimlememizde zaman zaman bağınazlığın nasıl ortaya çıkabileceği konusunda imâlarda bulundum.

Anlam çerçevesinin bağınazlık doğurucu işleyişine geçmeden önce bir parantez açarak insanın eylemleri ile *eylemlerinin ardında duranların* ilişkisi açısından bakmanın ufuk açıcı bir yan olduğunu düşünüyorum.

İnsan olanaklar varlığıdır. Yaşamın ona sunduğu olanaklar içinde yaşar. Bu olanaklar belirli kısıtlayıcılarla sınırlandırılır. Örneğin, bir insan için güneşin üzerinde oturmak mantıkça olanaklıdır ama fizik yasalarının kısıtlayıcılığında fiziksel olarak olanaklı değildir. Olanakların gerçekleşebilmesi bu kısıtlayıcıları tanımak, olanaklara uygun bir *duruşla* durmaktır.

Duruş ne demektir? Kabaca söylenirse, gerçeklik karşısında anlam çerçevemizi hazır hâle getirmektir. Uygun bir duruşla olanağı gerçekleştirilebilirsiniz. Davranışların, eylemlerin ardında daîma duruş vardır. Kötü niyetli bir duruşla insanlara iyilik ediyor olabilirsiniz. Tüccar duruşuyla bilim yapılabilir. Duruş-eylem birlikteliği insanı tanıma açısından dikkat çekici olabilir.

Duruşu en azından dört öbeğe ayırabiliriz:1. Bakış 2. Tavrı 3. Tutum 4. Zihniyet.

Bakış, anlam çerçevesinin pencerelerinden dünyaya bakışın kısa adlandırılmasıdır. *Tavır*, bakışın içselleştirilmesiyle oluşur. *Tavır*, tümüyle bilinçle tanımlanamaz. Bunun bilinçli ve dışa vurulmuş biçimine *tutum* diyorum. Tavır ve tutumlar, toplumsal düzlemde ele alınırsa *zihniyet* kavramına ulaşırız. Her bireyin, bakışı, tavrı ve tutumundan söz edebildiğimiz gibi, toplumların da zihniyetinden söz edebiliriz. Zihniyetler bilinçli ya da bilincine varılmamış öğeler içerirler. Dışa vurulmuş ya da vurulmamış zihniyetlerden de söz edebiliriz.³

Duruşun bağınazlığı, bakışın, tavrın, tutumun, zihniyetin bağınazlığı anlamlarına gelir. Duruş bağınazlığı, eylem bağınazlığı ile birlikte, bireylere, topluluklara, toplumlara, toplumların bütünlüğüne yüklenen bağınazlığın çekirdeğini oluşturur. İnsanın bağınazlığını, anlam çerçevesinin düzenlenişinde, bu düzenlenişin dışa yansıtıldığı duruşunda görebiliriz.

Bağınaz duruşlardan örnekler verelim.

Anlam çerçevesinin harekete geçirilmediği duruş. Olanaklara, koşullara, olup bitenlere, hem çerçevenin içinde hem dışında kör kalma. Bağınazlık, ağır bir körlüktür.

Anlam çerçevesinin beceriksizce harekete geçirildiği duruş. Bu duruşta olup bitenleri, başımıza gelenleri anlamak isteyip de başaramama.

Çerçevenin işleyişini belli olguları, değerleri, düşünceleri görmeyecek biçimde düzenleme. Özellikle *bağınazlık önderleri*, olup bitenleri görüp kendi inanç gözlükleriyle nerede kör kalmaları gerektiğini bilirler. Böylece, bağınazlığın egemen olduğu çerçeveleri *körleştirici* etkilere başvururlar. Bağınazın çerçevesi ya habersizdir ya da habersiz hâle getirilmiştir.

Bağınazlık en azından çerçevenin işleyişi ile ilgili olarak dört ayrı biçimde kendini gösterir.

Anlam çerçevesini fark edemeyenlere dayatılmış anlam çerçeveleri ile.

Anlam çerçevesinin eğitimle küçük yaşlardan beri belli duruşlara doğru biçimlenmesi ile.

Anlam çerçevesini yönetememe ile. Bu durumda şu durumlardan biri ya da birkaçı ortaya çıkabilir: a) Çerçeve bir otoriteye emânet edilir. b) Belli bir bunalım içine düşülür. c) Çerçeveyi taşıyan, çerçevenin işleyişini zayıflatır en aza indirger. Bir içe kapanma oluşur. d) Çerçeveyi taşıyanda (birey, topluluk, toplum, toplumlar) özgüven eksikliği ortaya çıkar. e) Bir düşünme donukluğu, saplantısı görülür. f) Gerçeklik yitimi oluşur.

3 Bu kavramların daha ayrıntılı açıklaması için şu yazıma bakılabilir: "Teknoloji ve Bilim Arasındaki İlişkinin İnsan Yaşamındaki Yeri", *Teknoloji* (derleyen Mahmut Kiper), Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, 2004, s.16-33

Anlam çerçevesi, geleneğe hiçbir şey katmadan, tâzelenmeden taşınmaya çalışılır. Gelenek, iç güç, iç ve dış açıklanıklarla taşınabilip yeni yorumlarla, dünyadaki değişime yanıt verecek biçimde dönüştürülebilirse bağnazların elinde kokuşmaktan kurtulur.

Çerçevenin öğeleri ve işleyişi ile kısa notlar ve bağnazlık üstüne son bir yorumla sözlerimizi bitirelim.

Korkak, silik bağnaz mıdır? Evet. İç gücü olmadığı için. Farklı olaylarla karşılaşmaktan çekinen, özgüveni olmayan biri olduğu için.

Çıkarıcı, fırsatçı bağnaz mıdır? Evet. Değer üretmediği, anlam üretmediği için.

Öğrenemeyen, dönüşemeyen, seçenekleri göremeyen bağnaz mıdır? Evet. Dış açıklanıklığı olmadığı için.

Kendi iç âleminin ayırında olmayan bağnaz mıdır? Evet. Kendi olanaklarını bilmediği, kendine gâfil olduğu için!

“Yanar döner” bağnaz mıdır? Evet. Tutulganlıktan yoksun olduğunda.

Düşünme sürecinde yanlışlar yapan, çıkarımlarında, çözümlemelerinde, sorunları olan, düşüncelerinin mantıksal çatısı bozuk olanlar bağnaz mıdır? Elbette. Düşünemiyorsa, kendine, ötekilere zarar verir ya da faydası olmaz. Çerçevenin öğeleri arasında bağlar kuramaz. Bundan dolayı çerçevesi bağnazlığa rahatça kayabilir.

Bilgilerimizin, deneyimlerimizin sınırını bilmemek bağnazlık mıdır? Evet. Bilmediğini biliyor, anlamadığını anlıyor sanmak, bağnazlar dünyasını kolayca geçişler yapılmasına yol açabilir.

Çerçevesinin baskısı altında ezilen, sürünün bir parçası yapılan elbette bağnazdır. Çerçevesi elinde değildir çünkü.

Bedenini ve inançlarını belirleyen güçleri tanıma çabasında, sorgulama uğraşında değilsen, bağnazsın.

Salt pratik, iş bitirici eylemlerin, işlerin ardında olup onların anlamlarına kapalı isen, bağnazsın.

Birlikte yaşamayı öğrenemiyor, öğrenmemekte ısrar ediyorsan ve

Zamanın işleyişini kavrayıp duruş geliştirmeyi bilmiyorsan, “zaman tutmayı” başaramıyorsan bağnazsın.

Peki, bağnazlık, bir inanç, bir düşünce, düşünceler sistemi üzerinde ısrar etmek, gelebilecek eleştirilere, tartışmalara kapalı kalmaksa, sanatta, bilimde, toplumda “devrim” yapanları, bildiklerini okuyarak dünyayı dönüştürmeye, et-

kilemeye çalıştıkları için baĒnaz mı sayacağız? Geleneğindeki evrensel değerleri korumaya çalışan biri tutucu mu olacaktır?

Her düşünceye açıklık, irdeleme, çözümlleme, öz eleştiri yeteneği insanı baĒnazlıktan uzaklaştırır mı? Kendi inançlarımızı savunmak, kaçınılmaz olarak diğer inançlarla çatışmaya sokmaz mı bizi? Bu çatışmada ısrar, karşı taraf bizi öldürmek istiyorsa insana yakışmayan bir tutum mudur?

Her devrimci bir açıdan baĒnaz sayılabilir mi?

BaĒnazlıđa karşı baĒnazca olmayan bir bakışımız olabilir mi?

Bu sorular, tartışılması gerekli, ucu açık sorular. Bu soruların, anlam çerçevelerimizi birbirimize açarak tartışılabileceği alt yapıya kavuşmak için sanat, düşünce ve bilim alanından eksik edilmemesi, yeni sorularla zenginlik kazanması önerisiyle şimdilik susuyorum.

ÖZ

BAĞNAZLIĞI ANLAMAYA DOĞRU

Bu çalışma çağdaş yaşamda bağnazlığın rol ve yerini felsefi açıdan anlamayı sağlayacak kavramsal bir model inşa etmeyi hedefler. Bu kavramsal modeli oluşturmak için elbette bağnazlığı oluşturan şartları araştırmak gerekir. Bu çerçevede model, her biri varsayılan inancın bağnazca olup-olmadığını anlayacak on iki unsurdan oluşmaktadır. Bu meseledeki en önemli sorun ise, bağnazlık kavramına bağnazca bakıp-bakmadığımızdır.

Anahtar sözcükler: Bağnazlık, Anlam çerçevesi, Kavramsal model, Anlam üretici, Tutulganlık, Tutarlılık.

ABSTRACT

TOWARDS AN UNDERSTANDING OF FANATICISM

This study aims to construct a conceptual model from a philosophical point of view in order to reach an understanding of the place and role of fanaticism in our contemporary life. By the help of this conceptual model it is attempted to search for conditions under which any belief may become fanatical. The model consists of twelve elements in such a way that each of them can contribute to assess the given belief is fanatical or not. The crucial question in these assessments is whether fanaticism can be approached in non-fanatical way.

Keywords: Fanaticism, Meaning Framework, Conceptual Model, Stance, Noetic Generator, docility, consistency

KAYNAKLAR

- Andreas Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, Simurg, İstanbul, 2002.
- “Teknoloji ve Bilim Arasındaki İlişkinin İnsan Yaşamındaki Yeri”, *Teknoloji* (derleyen Mahmut Kiper), Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, 2004,